

EGY PETRARCÁNAK TULAJDONÍTOTT VERGERIO-HELY A SZALKAI-KÓDEXBEN (1489/90)

LENGYEL RÉKA

Mészáros István a Szalkai-kódex keletkezését, jellegzetességeit, és a sárospataki iskola történetét, működését tárgyaló monográfiája egyik rövid fejezetében méltatja Szalkai László későbbi esztergomi érsek tanárának, Kisvárdai Jánosnak műveltségét.¹ Szalkai órai jegyzetei alapján egyértelműen megállapítható, hogy Kisvárdai – azon túl, hogy jártas volt a *studia humanitatis* egyes ágaiban – alaposan ismerte mind az antik, mind a keresztény irodalmat. A kolligátum 172. lapján olvasható egyik bejegyzés szerint az itáliai humanisták legnagyobbika, Petrarca neve sem volt ismeretlen a sárospataki plébániai iskola tanára számára. Mészáros az alábbiak szerint idézi a kódex sorait:

Verum Franciscus Petrarcha de eruditione puerorum similiter dicit et declarat, quas materias perlegere debemus et quos preceptores sequi et habere conveniat, cum dicit in has rationes: animadvertendum, quod non modicum maiora illa praecepta, quae pro minoribus traduntur. Scilicet est prima, quod tironum elementam ab optimis praeceptoribus accipere convenit et ex autoribus librorum [...] optimis.

Qua ratione et Philippus rex Macedonum primas litteras ab Aristotele discere Alexandrum voluit. Et veteres Romani suos liberos scholae manicipantes in Vergilio primo erudiri curabant. Optima utique ratione, nam quod semen intibus insitum est, alte radices mittit, sed facile divelli vi ulla potest, ergo sic meliorizantur (sic!). (172 v)²

Mészáros feltételezése szerint, mivel Petrarcának nincsen olyan műve, mely a *De eruditione puerorum* címet viselné, Kisvárdai ezen a helyen talán az itáliai humanista

¹ Mészáros István, *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*, Budapest, Akadémiai, 1972, 255–258. – Köszönöm Szörényi Lászlónak, hogy néhány éve felhívta a figyelmemet erre a könyvre és benne a Petrarca-utalásra.

² Uo., 256. – A szöveg hely némileg romlott, erről ld. alább.

De remediis utriusque fortunae (A jó- és a balszerencse orvosságai) című írásának megállapításait idézte. Ebben ugyanis több olyan fejezetet találunk, melyben szó esik a gyermekek neveléséről, ilyen például a *De filii fortitudine et magnanimitate* (A fiúk vitézsége és bátorsága, I 73), a *De excellenti praeceptore* (A kiváló tanár, I 80), a *De insigni discipulo* (A kiemelkedő diák, I 81). Mészáros egyik fejezetben sem találta meg a Szalkai-kódexben olvasható részletet, megjegyzi viszont, hogy Nagy Sándort Petrarca említi az első könyv 41. fejezetében. Az sem kerüli el a figyelmét, hogy Fülöp makedón királyra egy helyütt Quintilianus is hasonlóképpen utal (*Institutiones oratoriae*, I, 1. 23).

Kisvárdai Jánosról igen keveset tudunk, de az bizonyos, hogy 1481-től négy-öt éven keresztül a krakkói egyetem hallgatója volt. Széleskörű humanista műveltségre tett szert, és kétségtelenül hallhatott Petrarca műveiről is, talán olvasta is egyiket-másikat. A Petrarca-művek utóéletének korai történetét, a szövegek itáliai és európai elterjedésének sajátosságait illetően igen alapos ismeretekkel rendelkezünk. Ezek alapján kijelenthető, hogy Petrarca 14-15. századi recepcióját latin nyelvű műveinek gyors tempóban történő, Itáliából kiinduló s igen nagy hatósugarú terjedése jellemzi, szemben a népi nyelven íródott szövegek olasz nyelvterületen való széleskörű ismeretével, hatásával, de szinte teljes ismeretlenségével az ország határain kívül.³ Fennmaradt kéziratának magas száma (amihez nagyon korán elkészülő fordításainak szövegét megőrző kódexek is hozzájárulnak) egyértelművé teszik továbbá, hogy a latin nyelvű művek közül a *De remediis utriusque fortunae* volt az, mely a kezdetektől a legtöbb olasz és más nemzetiségű másolóra, olvasóra talált.⁴ Nicholas Mann-nak 1971-re sikerült összeállítania a mai napig fellelhető, vagy hiteles leírásokból ismeretes *De remediis*-kódexek listáját.⁵ E szerint több mint százötven olyan kódexről van tudomásunk, melyekben a mű teljes latin szövege (volt) olvasható, és további közel száz, melyekben rövidített, kivonatos szövegváltozatokat, illetve fordításokat találunk (az összes közül nagyjából hetvennek csak a leírását ismerjük). Mann listáján négy olyan 14-15. századi kódex szerepel, melyek a *De remediis* teljes szövegét tartalmazzák, és ma is megtalálhatóak a krakkói Jagelló-könyvtárban.⁶ Közülük kettő (722, 725) már 1430 körül biztosan Krakkóban volt. Ez alapján kijelenthetjük, hogy Mészáros István feltételezése

³ Carlo Dionisotti, „La fortuna del Petrarca nel Quattrocento”, *Italia Medievale e Umanistica* 17 (1974) 61–113. Ld. még Petrarca két további, hasonlóan népszerű műve, a *De otio religioso* és a *De vita solitaria* olvasóiról, recepciójáról Kertész Balázné (Bíró Csilla), „Petrarca-idézetek Andreas Pannonius fennmaradt műveiben” in „...mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszöc...”: *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, Budapest, OSZK – Balassi, 2010, 361–371.

⁴ A *De remediis utriusque fortunae*-ről további bibliográfiával ld. Lengyel Réka, „Petrarca, a morálfilozófus”, *Tiszatáj* 2012. március, 57–64.

⁵ Nicholas Mann, „The Manuscripts of Petrarch’s ‘*De remediis*’: a Checklist”, *Italia Medievale e Umanistica* 14 (1971), 57–90.

⁶ Bibl. Jag. 721, 722 (ff. 1r-113r), 724 (ff. 1r-167r), 725. Ld. Mann, 1971, 66.

nem volt alaptalan: könnyen elképzelhető, hogy a krakkói egyetem diákjaként Kisvárdai János kezéhez is eljutott a *De remediis* egy példánya (ahogyan esetleg más Petrarca-műveké is).

A további kutatás, a *De remediis* szövegének alapos vizsgálata azonban nem vezet eredményre: sem az említett fejezetekben, sem másutt nem találunk egyetlen olyan szövegrészletet sem, ahol Petrarca szót ejtene arról, milyen fontos odafigyelni rá, hogy az ifjak tudásuk első elemeit a legjobb szerzőktől sajátítsák el. A terjedelmes műben több, Quintilianus műveire utaló hely van, Petrarca makedón Fülöpöt és Nagy Sándort is sokszor, sokféle vonatkozásban említi, de a Szalkai-kódexben olvasható adat nem fordul elő.⁷ Az ok egyszerű: a Szalkai László jegyzetfűzetében szereplő idézet forrását ugyanis nem Petrarca művei között kell keresnünk.

Solymosi Milán 2002-ben megjelent tanulmányában részletesen elemezte Pier Paolo Vergerio és Coluccio Salutati kapcsolatát, levelezésük ránk maradt darabjait.⁸ Cikkében szó esik Vergerio fő művéről, a *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adolescentiae*-ről is, melyből több részletet idéz. Az egyik idézet majdnem pontosan egybevág a Szalkai-kódexben Petrarcanak tulajdonított szöveghely egy mondatával.⁹ Ha megvizsgáljuk a *De ingenuis moribus* szövegét, rá kell jönnünk, hogy a Szalkai által lejegyzett idézet teljes egészében Vergeriótól származik. Mivel a Szalkai-kódexbeli változat jelentősen eltér az eredetitől, ezt is idézem a mű 1502-es velencei kiadásából:

Ac de doctrinis quidem et ingeniis: ac utrorunque generibus ita videt diffiniendum, in quibus est id ante omnia animadvertendum, quod non modo maiora illa praecepta, quae provectoribus minoribus traduntur. Sed et prima quoque artium elementa ab optimis praeceptoribus accipere convenit et ex auribus¹⁰ non quibuslibet passim imorari sed optimis.

Qua ratione et Philippus rex Macedonum primas litteras ab Aristotele discere Alexandrum voluit. Et veteres Romani suos liberos scholae manicipantes in Vergilio primo erudiri curabant. Optima utriusque ratione, nam quod teneris mentibus insitum est, alte radices mitti, nec facile postea divelli vi ulla potest. Ergo si melioribus in initio assueuerint: illos hebeant praecipuos: et veluti ducibus semper utentur.¹¹

⁷ A *De remediis*nek nincs modern magyar kiadása, angol egynyelvű és francia kétnyelvű kiadásai és azok mutatói azonban további információval szolgálnak az egyes szöveghelyekről. Vö. Conrad H. Rawski, *Petrarch's Remedies for Fortune Fair and Foul*, Bloomington–Indianapolis, Indiana Univ. Press, 1991, 5 voll.; Pètrarque, *Les remèdes aux deux fortunes*, vol. I. Texte et traduction, vol. II. Notes et commentaires, texte établi et traduit par Christophe Carraud, Grenoble, Millon, 2002.

⁸ Solymosi Milán, „Pier Paolo Vergerio e Coluccio Salutati”, *Verbum – Analecta Neolatina*, 2002, IV/1, 147–163.

(Az interneten: http://www.uni-mannheim.de/mateo/itali/autoren/vergerio_itali.html.)

⁹ Uo., 154.

¹⁰ Sajtóhiba, valójában: 'auctoribus'.

¹¹ Solymosi a következő kiadásra hivatkozik: Petri Pauli Vergerii, *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adolescentiae*, a cura di Attilio Gnesotto, Padova, 1918. Mivel ezt nem találtam meg, az

Vergerio művének ezen a helyén arról beszél, hogy mi a véleménye Aristotelésnak az egyes tanulmányok elsajátításának optimális menetéről, időbeli beosztásáról. Ezeket a gondolatokat tartotta érdemesnek arra Kisvárdai János, hogy megossa őket tanítványaival. A Szalkai-kódex sorainak az eredetitől való eltérését többféleképpen magyarázhatjuk: talán Kisvárdai nem idézte pontosan forrását, vagy Szalkai jegyzetelt gondatlanul, esetleg szándékosan rövidítve a hallottakon. (Ráadásul a Mészáros-által közölt átirat, minden bizonnyal a kolligátum szövegének nehéz olvashatósága miatt, láthatóan több ponton javításra szorul, a ma az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött kódexet azonban ezidáig nem volt módom eredetiben megvizsgálni.)

A Szalkai-kódex egyedülálló dokumentuma és forrása a 15. századi pedagógia-, művelődés- és irodalomtörténetnek. A jegyzetfüzetek tartalmának Mészáros által elvégzett alapos feltárása, elemzése igen sok vonatkozásban gazdagította a korszak műveltségéről alkotott tudásunkat. Igen öröndetes lett volna, ha a számos szerző között, akiktől Kisvárdai az oktatás során merített, ott tudhatjuk Petrarcát is, hiszen – bár tudjuk, hogy írásai a magyarországi humanisták kezébe is eljutottak, sőt zsolttáiraik a 15. század végén magyar fordítása készült – úgy tűnik, az itáliai humanista műveit nagyon kevesen olvasták hazánkban, jóval kevesebben, mint Európa más országaiban.¹² Más részről viszont az, hogy kiderült, mi volt a tévesen Petrarcának tulajdonított szöveghely valódi forrása, rávilágított arra, hogy a Szalkai-kódex Pier Paolo Vergerio hazai ismeretéhez szolgál nagyon értékes adattal. Ez alapján egyértelmű, hogy az 1402-ben íródott, és 1471 és 1500 között több mint harminc kiadást megért pedagógiai traktátus, az első ilyen tárgyú humanista munka¹³ gyorsan elérte célközönségét: Kisvárdai János a sárospataki plébániai iskolában a gyakorlatba is átültette Vergeriónak az ifjak nevelésére vonatkozó elgondolásait.

1502-es velencei kiadást használtam, mely az alábbi linken érhető el: http://www.uni-mannheim.de/mateo/itali/autoren/vergerio_itali.html

¹² Vö. Kardos Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Budapest, Akadémiai, 1955; Katona Lajos, *Petrarca*, Budapest, Franklin-Társulat, 1907.

¹³ Vergerio munkásságának részletes bemutatását ld. Huszti József „Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete”, *Filológiai Közlöny* 1 (1955) 521–533. Tudjuk, hogy Vergerio művének első olvasói között lehetett Vitéz János is, akinek házában a humanista az 1440-es évek elején gyakran megfordult. Ld. Pajorin Klára, „Mátyás király és a humanista nevelés”, *Vigilia* 1990, 824–827, vö. továbbá „*Margarita Poetica*”. *A humanista alapműveltség olvashatósága a Kárpát-medencében 1526-ig* (antológia), összeáll. Ekler Péter, Budapest, OSzK – Gondolat, 2011, 31–33. – A *De ingenuis moribus* rövid részletét ld. in *Antologia della letteratura del Quattrocento*, a cura di Éva Vigh – Judit Tekulics, Szeged, JATE Press, 2005, 65–66. – Vergerio művének legutóbb megjelent angol fordítását ld. in Craig W. Kallendorf, *Humanist educational treatises* (The I Tatti Renaissance Library, 5), Cambridge, Harvard University Press, 2002.